

אחרי שנים של שתיקה: מדברים על שואת יהודי צפון-אפריקה

יהודים מתוניסיה נשלחו לאושוויץ, בלוב פעל מחנה ריכוז - ובמרוקו הוחלו חוקי אפליה על היהודים: חוקרים בארץ וגם במדינות צפון אפריקה עוסקים בשנים האחרונות בחקר מצבם של יהודי מדינות האיסלאם בתקופת הכיבוש הנאצי ובני בריתו. "לא דיברו על זה. גם לא אנחנו, הישראלים"

טלי פרקש

גיוס עובדי כפייה. תוניסיה

בשבוע שעבר ציינו 76 שנים לתחילת המצוד הנאצי אחרי יהודי תוניסיה – והשבוע יחול יום הקדיש הכללי, בעשרה בטבת. לאחר עשורים שבהן יוחסה השואה ליהודי אירופה בלבד, זוכרים בשנים האחרונות גם את הטרגדיה של יהודי צפון-אפריקה שנקלעו לתחומי הכיבוש הנאצי.

לאורך תקופה מנסים חוקרים יהודים ומוסלמים לאתר זיכרונות ותיאורים היסטוריים של יהודי האזור. "לא דיברו על זה, גם לא אנחנו, כישראלים", אומר פרופ' חיים סעדון, דיקן הלימודים האקדמיים באוניברסיטה הפתוחה וחוקר במכון "יד בן צבי" המרכז את מאמצי השימור. "אנשים אמרו שנכון שהיה פחות אוכל, ומחנות וחקיקה אנטישמיות. אבל הכול מתגמד לעומת אושוויץ. ובצדק.

זה כמובן לא אומר שאנחנו צריכים לשכוח מה אירע בקהילות אחרות שבהן לא הייתה השמדה. זה חלק בפאזל שחסר. הסיפור של העם היהודי בתקופה הזו לא יהיה שלם בלעדיו. וככל שאנחנו מתקדמים בחשיפת מצבם של יהודי מדינות האיסלאם בעת החדשה, כך אנחנו מגלים עד כמה".

הוא חושף לא רק היסטוריה משמעותית - אלא גם את יכולתם של מוסלמים ממדינות צפון אפריקה להציג זיכרון משותף יהודי-מוסלמי, שבמרכזו עומדים שורה של סרטים שהופקו בעת האחרונה, המציגים את סיפור היהודים והתקופה במרחב המגרב.

יש אנשים שיש להם חומרים חשובים בבית וחלקם לא מודעים לזה", אומר סעדון, ומבקש מאנשים שיש בידיהם תיעוד מהתקופה הזו, לשתף. "היום אנשים רוצים לדבר על השואה בצפון אפריקה, ומוסדות המדינה נותנים לזה לגיטימציה דרך העובדה שהכנסת הכירה בזכויות חלקיות של יהודים".

היומן היחיד ממחנה ג'אדו

סיפורן של מדינות צפון אפריקה בשואה איננו אחיד: תוניסיה, למשל, הייתה המדינה היחידה תחת שלטון גרמני ישיר, והיהודים בה חויבו בענידת טלאי צהוב. 4,000 מתוכם הגיעו למחנות ריכוז, זאת לצד דיכוי ורדיפה שהובילה גם למותם בצעדות מוות, ברציחות בבתים וכתוצאה מרעב והפצצות.

ויקטור פרז. המתאגרף היהודי מתוניסיה שהגיע לאושוויץ

לדברי פרופ' סעדון, לרשות החוקרים עומדים כיום מסמכים גרמניים המאפשרים להבין את התוכניות של אנשי האס-אס לגבי היהודים: "לדוגמה, מפקד האס-אס בתוניסיה לא עסק כלל בתכנון השמדת היהודים. האתגרים הצבאיים היו כל כך קשים, עד שהם חשבו איך להיעזר בכוח האדם היהודי לטובת המאמצים הצבאיים שלהם. ולכן שאלת ההשמדה לא הייתה על הפרק. סעדון אומר כי גם בלוב, שהייתה תחת השלטון האיטלקי של מוסוליני, סבלו יהודים (ומוסלמים כאחד) מנחת זרועם של האיטלקים. הוא טוען כי המושל הלובי המקומי ניסה למזער את הפגיעה ביהודים, ולכן חוקי הגזע ואפליית היהודים יושמו באיטיות ולא באופן מלא.

הגיע אלינו לאחרונה משהו שגילה אצלו בבית יומן של אביו ממחנה ג'אדו". מדובר במחנה ריכוז שהוקם בלוב בהוראת הרודן מוסוליני, ואליה נשלחו כ-2,400 יהודים מלוב. "זו העדות הכתובה היחידה מתוך המחנה. אין צורך להסביר עד כמה המידע הזה חשוב ויקר ערך. "לדברי פרופ' סעדון, למאמצי המידע שותפים גם חוקרים מוסלמים ממדינות האזור שמנסים בכוחות משותפים להשלים את התמונה. "החומרים האלה מאוד מעניינים אותם. ניסינו למשל לתרגם את היומן הזה לערבית, ואם רק הייתי מוצא מימון לזה הם היו יכולים לראות את הרגישות של היהודים גם לסבל של השכנים המוסלמים בתקופת הכיבוש. מידע כזה יכול מאוד לחבר סביב הזיכרון המשותף.

אל מול הכחשת השואה

לדבריו, ממצאים חשובים מגיעים גם מצדו השני של המתרס, על ידי חוקרים מקומיים: "יש לי קולגה מרוקני שמלמד בארצות הברית, והוא מצא יומן של מוסלמי שחי באזור המחנות באלג'יריה. אנחנו פוגשים את החוקרים האלה בכנסים בינלאומיים, בדרך כלל באיטליה ובצרפת, ומחליפים בינינו מידע ותכתובות. רק לאחרונה פרסמנו בצרפת קובץ גדול על מלחמת העולם השנייה בצפון אפריקה – 700 עמודים בשיתוף פעולה עם חוקרים מוסלמים.

אך לדברי סעדון, שיתוף הפעולה המשמר אינו מגיע רק מתחום המחקר. "יש מדינות המעוניינות להציף את זיכרון התקופה, כמו מרוקו ותוניסיה. מרוקו הייתה אז תחת שלטון וישי, והתקיימו שם חוקי אפליה כלפי היהודים שכללו, בין היתר, את הוצאתם מתפקידים במנהל הצרפתי, הוצאת תלמידים יהודים מבתי ספר צרפתיים. איסור לשרת במקצועות שונים ועוד".

נכון לעכשיו, מרוקו ותוניסיה הן שתי המדינות היחידות בעולם הערבי שמוכנות 'לדבר על זה'. ביום השואה הבינלאומי בתוניסיה הוקרן סרט בהפקה צרפתית שמתאר את מלחמת העולם השנייה במדינה. יכול להיות שזה לא עסק ביהודים בכלל, אבל עצם הבחירה לציין את התאריך ולהקריין את זה ביום השואה, זה דבר עצום, במיוחד כאשר אווירה של הכחשת שואה אפיינה את מדינות ערב".

הדור שרוצה לדעת

לצד סיפורו של המתאגרף ויקטור פרז, אלוף האגרוף הצעיר ביותר בתולדות תוניסיה שהפך לחלק מנבחרת "מועדון הקרב" של קצין האס-אס היינריך שוורץ באושוויץ, הופקו סרטי שואה רבים בצפון אפריקה בתקופה האחרונה, "חלקם על ידי הפקות מקומיות שעסקו ביהודים", לדברי סעדון, "למשל, 'שירת הכלות' - הפקה צרפתית-תוניסאית משותפת, המספר את יחסי היהודים-מוסלמים בתקופת הכיבוש דרך שתי נערות, יהודייה ומוסלמית. זה לא סרט קל לצפייה, אבל הוא חשוב מאוד".

"הסיפורים האלה מצמצמים את תופעת הכחשת השואה". פרופ' חיים סעדון

סרט נוסף הוא וילה ז'אסנה, וילה יסמין, שמספר את סיפורה של משפחת מועטי במלחמת העולם השנייה בתוניסיה. סרג' מועטי היה סוציאליסט שנרדף על ידי הגרמנים, ונשלח בסוף אל מותו באושוויץ. בנו שקרוי אף הוא סרג' מועטי, הוא אחד העיתונאים הבכירים בצרפת. או 'ליל הפתאים' המביא את פעילותה של המחתרת באלג'יריה".

לדברי פרופ' סעדון, שאף הוזמן להרצות בכנס שיזם שגריר האיחוד האירופי, עמנואל ז'ופרה, לפני כשנה, "זה פותח פתח אחר עם דו-שיח אחר. הסיפורים האלה מצמצמים את תופעת הכחשת השואה, כשהם רואים בזה חלק מהסיפור שלהם. אנחנו הוצאנו סרט לעולם הערבי על סיפור המלחמה וקיבלנו המון תגובות של 'למה לא ידענו?'

ש דור חדש של בני 30 ו-40 במדינות האלה שלא הכירו את הסיפור של היהודים שחיו שם. לא ידעו שהתרומה שלהם לחברה המקומית הייתה מאוד משמעותית. היום הם ניזונים רק מתקשורת שעוסקת במה ישראל עושה לפלסטינים, וכשמדברים על עבר משותף וסבל משותף זה מחבר אותם".